

Arsu, Özgür (2022). "Alî'nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* Adlı Eserinde Geçen Ayet-i Kerime, Hadis-i Şerif ve Arapça İbareler". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 11, s.137-153.

**ALÎ'NİN HİKÂYE-İ ŞÂH CİHÂN VE GEVHER-NİGİN ADLI ESERİNDE GEÇEN
AYET-İ KERİME, HADİS-İ ŞERİF VE ARAPÇA İBARELER
QURAN VERSES, HADITHS AND ARABIC INSCRIPTIONS IN ALÎ'S HIKAYE-İ ŞÂH
CİHÂN AND GEVHER-NİGİN**

Yüksek Lisans Öğr. Özgür ARSU**
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ozgurarsu58@gmail.com

Öz

Alî tarafından kaleme alınan *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* adlı eser tek nüsha olup Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. Or. Fol. 4110 numarada kayıtlıdır. Metin, 69 yapraktan müteşekkil olup harekesiz nesih hattıyla yazılmıştır. Eserin müellifi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*, tahkiye esaslı ve *Câmasbnâme* kaynaklı hikâye örneklerinden biridir. Bilindiği gibi, Kur'an ve hadis, eski şair ve yazarlarımızın bol bol faydalandıkları iki temel İslami kaynaktır. Söz konusu eser de yer yer ayetler, hadisler, Arapça ve Farsça ibareler içine alması bakımından da dikkat çekmektedir. Edebî metinlerde ayet ve hadisler aynen yahut mealen alınabilmekte veya telmihen anılabilmektedir. Bu çalışmada adı geçen hikâye incelenerek ayetler, hadisler, Arapça ibareler incelenmiştir. Eserde yer alan ayet ve hadislere vakanın akışına uygun bir şekilde yer verildiği tespit edilmiştir. Söz konusu eserde iktibas edilen örnek beyitler, yaprak numarasıyla birlikte verilmiştir. Hikâyede tespit edilen bu

* Bu makale, tarafımızca hazırlanan Alî'nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*'i (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin) adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

* ORCID: orcid.org/0000-0003-2820-6185

ibareler örneklendirilerek yazarın dinî konulardaki bilgisi ile Arap ve Fars dillerine olan vukufunun ortaya konması hedeflenmiştir. Alî, anılan hikâyesinde ayet ve hadisleri gerek manen gerekse iktibas yoluyla başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Anahtar kelimeler: Alî, *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*, Berlin Devlet Kütüphanesi, *Câmasbnâme*, ayet, hadis, Arapça ibare.

Abstract

Written by Alî, *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*, consist of only one copy and is registered in number Ms. Or. Fol. 4110 in the Staatbibliothek section of the Berlin National Linbrary. The text consists of 69 folios and is written in naskh lettering without vowel points. There have been found no definite information about the author. This work is important because of its narrative focused structure, being counted as an example of *Câmasabnâme's* stories and including verses from Quran, hadith and Arabic inscriptions. Quran and hadith are both unique sources of inspiration for both the poets and authors of old times. Quran verses and hadiths can be included into literary text as references with translation or in exact form. The author's story, *Hikâye-i ŞâhCihân and Gevher-Nigîn* has been analyzed and Quran verses, hadiths and Arabic inscriptions have been pointed out. It has been found out that Quran verses and hadiths have been given in the text in harmony with the course of events of the story. The sample couplets quoted in *Alî's Hikâye-i Şâh Cihân and Gevher-Nigîn* have been given with the foil number. By giving examples to the inscriptions found out in the story, it is aimed to focus on the author's religious knowledge. Alî used Quran verses and hadiths deftly both in terms of their meanings and as quotations in his story, *Hikâye-i ŞâhCihân and Gevher-Nigîn*.

Key words: Alî, *Hikâye-i Şâh Cihân and Gevher-Nigîn*, Berlin-Germany National Library, *Câmasbnâme*, Verse of Quran, Hadith, Arabic Inscriptions.

Giriş

Altı asır boyunca kesintisiz olarak devam eden ve kendisine çeşitli isimler verilen Klasik Türk edebiyatı, dünyanın en büyük edebiyatıdır. Bu edebiyatın şair ve yazarları eserlerini kaleme alırken birçok kaynaklardan yararlanmışlardır. Bu kaynaklar arasında Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif, dinî ilimler (tefsir, fıkıh, hadis, kelim vs.), İslam tarihi, tasavvuf, İran mitolojisi, tarihî, efsanevî olaylar ve kişiler, çağın ilimleri (kimya, simya, yıldıznâme, felsefe, tıp, astronomi vs.), Türk millî kültürü (gelenek,

görenek, günlük olaylar vs.) ve dil yer almaktadır. İki kısımdan oluşan bu çalışmada, birinci kısımda eserin yazarı ve eserin kaynağı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Diğer kısımda ise metinde yer alan ayet-i kerime, hadis-i şerif, Arapça ibare, atasözü ve deyimler ele alınmıştır. Tespit edilen bu kavramlar, varak numarası belirtilerek örneklendirilmiştir.

1. Eserin Yazarı Ali

1.1. Hayatı

Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn adlı eserin sahibi, Alî isimli bir yazardır. Ancak bu Alî'nin kimliği ve hayatı hakkında eserinden bilgi edinmek mümkün olmamıştır. Şuara tezkirelerinde de herhangi bir Alî mahlaslı birine tesadüf edilememiştir. Alî, hatime bölümünde eserini H.1116/M.1704 yılında bitirdiğini şöyle dile getirmiştir:

Der-Târih-i Hâtîme-i İn-Risâle-i Dil-keş

*Hamd ol Hâlık-ı semâvâta
Virdi kudret vücûd-ı zerrâta*

*Eyleyüp nuṭṭâ âdeme ihsân
Dilin itdi kilîd-i kufl-ı cinân*

*Her şeye hikmeten virüp encâm
Şâmîṅ encâmı rûz rûzuṅ şâm*

*Biṅ yüz on altıda Cenâb-ı Hudâ (1116)
İtdi itmâmını baṅa i'tâ vr: 69a*

1.2. Edebî Kişiliği

Alî'nin "*Gevher-Nigîn*" adını koyduğu bu eserde Arapça ve Farsça kelimelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Müellif, eserinde Necâtî Beg, Ahmed Paşa, Zâtî, Fuzûlî, Bâkî, Vecdî, Şeyhülislam Yahyâ, Azmizâde Hâletî, Nâ'ilî, Neşâtî, Sâbit, Nâbî gibi

divan şairlerinin bilindik şiirlerini hikâyenin akışına uygun bir şekilde kullanmıştır. Yazarın hikâyede divan şairlerinin şiirlerine yer vermesi, mazmunları iyi bir şekilde kullanmış olması, onun Klasik Türk Edebiyatı geleneğine ve devrin edebî kültürüne vakıf olduğunu göstermektedir.

2. Eser Hakkında

2.1. Eserin Nüshası

Alî tarafından kaleme alınan *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* adlı bu eser Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu bölümünde olup Ms. Or. 4110 numarada kayıtlıdır. Eser, H.1116/M.1704 tarihinde yazılmıştır. 69 varaktan oluşan bu nüshanın satır sayısı 21'dir. Metin, nesih hattıyla kaleme alınmıştır ve şu dokuz bölümden oluşmaktadır:

1.Bölüm: Âgâz-ı Dâstân-ı Şeh-zâde-i Nîk-Baht-ı Cihân Şâh u Vilâdet Ez-İrğ-ı Pâk Şâh Taymûs ve Ser-Güzeşt-i Av Der-Cihân-ı Harâb-Âbâd.

2.Bölüm: Şeh-zâde Cihân Şâh İktizâ-yı Şebâb ile Şayd u Şikâra Râgıb Olup Bir Naḥçîr-i Pür-Tezvîri Koverak Ḡurbete Düşüp Dürlü Dürlü Kazâlara Mübtelâ Olduğudur.

3.Bölüm: Şâh Taymûs Ferzendi Firâkıyla Âşüfte-Hâl Olup Talebinde Sa'y-i Bî-Fâ'ide Eyledüğü Maḥalli Beyândır.

4.Bölüm: Şeh-zâde Cihân Şâh Deryâda Merdüm-Ḥorlar Cezâresine Düşüp Ceng İtdüğüdür.

5.Bölüm: Şeh-zâde Cihân Şâh Nîm-Tenlerden Kurtulup Rûzgâr ile Maymûnlar Kâl'asına Düşdüğüdür.

6.Bölüm: Şeh-zâde Cihân Şâh Bâ-İntibâh Maymûnlardan Firâr İdüp Karıncalara Düşüp Anlar ile Daḡı Ceng İderek Hezâr Miḡnet ile Yehûdiler Kâl'asına Olan Şehr-i Nehrevân'a Varduğudur.

7.Bölüm: Şeh-zâde Cihân Şâh Bezm-Gâh-ı Ḥazret-i Süleymân 'Aleyhi's-selâm Olan Ḥadîka-i Behişt-Nümâ Ravza-i Feraḡ-Fezâ Gülşen-i Feyze İrup Ol Kâh-ı Süleymânîniḡ Ḥâfızı Olan Murğ-ı Şâh Nâm Bir Pîr-i Perîye Buluşup Derdine Dermân Ararken Bir Perî Duḡterine 'Aşık Olup İstilâ-yı 'Aşık ile Dîvâne Olduğudur.

8.Bölüm: Şeh-zâde-i Felek-Câh Pederi Taymûs Şâh'a Mülâkat Olup Cânânedен Nâ'il-i Kâm ve Kâm-Revâ-yı Merâm Olmaḡ Ümîdiyle Sûr-ı Hümâyûnlar İdüp Şeb-i Zifâf Ol Nâ-Mihr-bân Mâh-ı Perî Peykeri Gerdek-Ḥânedен Kaçurup Gevher-Nigîn'de Bulmaḡ

İçün Seyyâh-ı 'Âlem Olup Mecnûn-Mişâl Tağ u Şahrâlara Düşüp Serseri Gezdügidir.

9.Bölüm: Şeh-zâde Cihân Şâh Firâk-ı Cânânla Nâle vü Âh İderek Taleb-i Kâl'a-i Gevher-Nigîn ve Ârzû-yı Yâr-ı Güzîn ile 'Azm-i Diyâr-ı Ğurbet ve İrtikâb-ı Miñnet-i Kürbet İdüp Diyâr-be-Diyâr Gezdügidir.

Nüşanın bazı sayfalarında boşluklar görülmektedir. Bu boşlukların daha sonra süsleme amacıyla boş bırakıldığı düşüncesindeyiz. Metinde siyah mürekkep kullanılmıştır. Başlıklar, bazı ibareler ve manzum kısımların başlığında ise kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bazı bölümlerde az da olsa silik kısımlar mevcuttur.

2.2. Eserin Konusu

"*Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*", olağanüstü olayları ihtiva eden bir macera ve aşk hikâyesidir. Eserde, ağırlıklı olarak Cihan Şah'ın yaşamış olduğu maceralar anlatılmaktadır.

2.3. Eserin Türü

"*Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*", türü bakımından mensur bir hikâyedir. Alî de eserini hikâye olarak tarif eder:

"*bu hikâyet-i ğarîbe vü ser-güzeşt-i acîbeden akşâ-yı merâm ve ehimme-i mehâm oldur ki ...*" **vr: 68b.**

2.4. Eserin Kaynağı

Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn eserinin aslı *Câmasbnâme*'de yer alan "Şah Maran ve Cihan Şah Destanı" başlıklı hikâyedir. Ancak iki eser arasında biçim açısından fark vardır. *Câmasbnâme* manzum bir eserken *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* mensur ağırlıklı bir eserdir. Eserlere muhteva açısından bakıldığında olaylar ve şahısların büyük ölçüde benzer olduğu görülmektedir. Hikâyelerin kurgusu, olayların yaşandığı mekânlar, bölümlerin başlangıç ve bitişleri iki eserde de benzerlik göstermektedir. Elimizdeki hikâye ile "*Câmasbnâme*'de" yer alan "*Cihân Şâh, Murg Şâh, Gevher-Nigîn Kalesi ve Şemse Banu*" hikâyeleri muhteva bakımından benzer özellikler taşımaktadır. Şahıs kadrosu ve olaylar büyük ölçüde aynıdır. Biçim açısından bakıldığı zaman ise "*Câmasbnâme*" manzum bir eserken Alî'nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*'i mensurdur. Söz konusu

olunan edebî metin, çoğunluğu kahramanın ölümüyle sona ererken “*Câmasbnâme*’de Şemse Banu’nun ölümüyle sona erer. Keyfâl Şah, metinde Şah Cihan’a yenilmiştir ancak diğer eserde Keyfâl Şah, savaş esnasında Müslüman olmayı kabul ederek kurtulmuştur. İki eserde de benzer mekânlar görülmektedir. Bu mekânlar için Kâbil, Şam, Bağdat, Kudüs, Hicaz, Yemen, Yamyamlar Adası, Karıncalar Adası, Yahudiler Kalesi örnek olarak gösterilebilir. İki eserin de başkahramanı Şah Cihan’dır. Her iki metinde de Şah Cihan, Şemse Banu’ya âşık olup çeşitli maceralar yaşamıştır. *Câmasbnâme*’de Taymûs Şah, Behrevar Şah’ın kızıyla evlenirken eserde ise Taymûs Şah, Hoca Salih’in kızıyla evlenmiştir. Eserlere motif açısından bakıldığında ise çocuk özlemi, yolculuğa çıkma, av merasimi, âşık olma, ayrılık, ad verme gibi motifler her iki eserde de görülmektedir. *Şemsiyye* hikâyesinde, Şemsiyye ölür ancak Alî’nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* adlı eserinde Cihan Şah ile Şemse Banu’nun birbirine kavuştuğu görülmektedir. Her iki eserde mekân farkları da bulunmaktadır: *Şemsiyye* hikâyesinde Belh şehri, Kûh-ı İsfendiyâc, Kûh-ı Billûr, Kûh-ı Elmas gibi mekânlar kullanılırken Alî’nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* adlı eserinde bu mekânlar görülmez. Kâbil, Mekke, Kudüs gibi şehirlerin her iki metinde de ortak olarak yer aldığı görülmektedir.

Alî’nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* Adlı Eserinde Geçen Ayet-i Kerimeler, Hadis-i Şerifler ve Arapça İbareler

1. Ayet-i Kerimeler

Ayet, “Kuran surelerini oluşturan kısımlardan her biri” olarak tarif edilebilir (Türkçe Sözlük, 2019: 202). Ayet-i kerimeler divan şiirinin ana kaynaklarından birisidir. “Ayet ve hadisler ya telmihen veya mealen yahut da aynen alınır. Bu takdirde ise bazen ayet veya hadisin bir iki kelimesi bazen de tam bir mana ifade eden bir fıkrası alınır.” (Levend, 2017: 103).

İzzet Mollâ’dan:

Sa’y idüp ‘isyâna destimde o kaldı ‘âkıbet

Zâhir oldu *leyse* “*li’l-insâni illâ mâse‘â*” (Levend, 2017: 105)

Sure-i Necm’den: “*Ve en leyse li’l-insâni illâ mâse‘â*”

Manası: “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder”

(<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/sure>).

“Başkasına ait bir ifadeyi kısmen veya tamamen söz içinde kullanmaya iktibas veya alıntı” denir (Coşkun, 2014: 175). Başka bir çalışmada iktibas şöyle tarif edilmiştir: “söz kuvvetlendirmek için ayet veya hadislerden alıntı yapmaktır. Bir durumu izah etmek ya da bir iddiayı kanıtlamak için başvurulmuş Arapça ibarenin kimi zaman tamamı alıntılanacağı gibi (iktibâs-ı tâm), kimi zaman da bir bölümü aktarılabilir (iktibâs-ı nâkıs, iktibâs-ı gayr-ı tâm). Bazı Arap atasözleri ve Arapça vecizeler de bu başlık altında değerlendirilebilir” (Ödeyici, 2019: 96).

*Teng olur sîne dile gamzesi fikri gelicek
Hak demişler ki “izâcâ’e kazâ dâka fezâ”*

Onun bakışının düşüncesi gönle gelince, gönül daralır. “Kaza gelince feza daralır.” diye doğru söylemişler.

“İktibas, özellikle öğretici (didaktik) metinlerde kullanılan bir anlatım tarzıdır. İktibas lafız iktibası ve mana iktibası olarak ikiye ayrılabilir. Lafız iktibası, kendi içinde ayrıca gruplara ayrılır. Çünkü lafız iktibasında, alıntı bazen bütün olarak bazen de parçalar hâlinde yapılır. Mesela Hayâlî “El-fakru fahri” hadisindeki kelimeleri aşağıdaki beyte gizlemiştir (Coşkun, 2014: 175).

*Hayâlî fakr şalına çekenler cism-i uryânı
Anunla fahr iderler atlas u dîbâyı bilmezler*

Aşağıdaki beyitte Necâtî “kimse kimsenin günahından sorumlu değildir.” mealindeki ayetin lafzını değil, manasını iktibas etmiş ve nazma çekmiştir:

*Ben güneşkârı bugün men’ itme sûfi içmeden
Kim sorulmaz kimseden yarın günâhı kimsenün*

Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn isimli eserde ayet-i kerimelerin olayın akışına uygun bir şekilde verildiği görülmektedir. Hikâye kıt’a ile başladıktan sonra besmele ile

devam etmektedir. Besmeleden sonra İsrâ suresindeki bir ayet-i kerime lafzen iktibas edilmiştir:

1. *El-ḥamdü'lillâhi'l-lezî lem yetteḥîz veleden ve lem yekün lehü şerîkûn fi'l-mülki* **vr: 1b.**

“Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah’a hamdedirim de ve tekbir getirerek O’nun şanını yücelt!” (el-İsrâ/111).

Eserin giriş kısmında Nebe’ Suresinden alıntı yapılmıştır:

2. *Ve ce’alne’n-nehâra me’âşen* **vr: 1b.**

“Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık.” (en-Nebe/11).

Yazar, hikâye içerisinde zamanın padişahını (Sultan III. Ahmet) Hz. Davud’a teşbih etmiştir:

3. *Yâ Dâvûdu innâ ce’alnâke fi’l-arḍi faḥküm beyne’n-nâsibi’l-ḥakkı* **vr: 1b.**

“Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.” (es-Sad/26).

Müellif, devrin padişahını (Sultan III. Ahmet) adalet sahibi olmasından ve dünyaya Allah’ın nizamını yaymak (ilâ-yı kelimetullah) istemesinden dolayı övmektedir:

4. *Inna’llâheşterâ mine’l-mü’minine enfüsehüm ve emvâlehüm bi-enne lehümü’l-cennete yukâtilüne fi sebîli’llâhi* **vr: 2a.**

“Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah’ın Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah’tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O hâlde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur.” (et-Tevbe/111).

Yazar, hikâyenin sebep-i telif bölümünde İsrâ suresinden bir ayet-i kerimeyi lafzen iktibas etmiştir:

5. *Ve leḳad kerremnâ benî âdeme* **vr: 3b.**

“Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.” (el-İsrâ/70).

Taymus Şah, oğlu Cihan Şah'ı kaybettiği için çok üzülmemektedir. Bu durumu gören padişahın emrindeki askerler, Taymus Şah'ı teselli ederler. Yazar, konuya uygun olarak Kehf Suresinde yer alan ayeti lafzen iktibas etmiştir:

6. *Velâ tekûlenne li-şey'in innî fâ'ilü zâlike gaden illâ en yeşâ'allâhü vr: 12b.*

"Allah izin verirse demeden hiçbir şey için, "Şu işi yarın yapacağım" deme! Unuttuğun takdirde Rabbini an ve umarım Rabbim bana, doğruyu bundan daha yakın yolu gösterir de." (el-Kehf/23).

Cihan Şah, maiyetiyle birlikte avda gezinirken inananlar için cennette verilecek olan baldan tatlı süttan ak biçiminde tasvir edilen ırmakla karşılaşır:

7. *Ve enhâru min 'aselin muşaffâ vr: 14a.*

"Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaat edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzölmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik Rablerinden bir de bağışlanma lütfu. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?" (el-Muhammed/15).

Hikâyenin devamında her şeyin sudan yaratıldığını bildiren ayet alıntılanmıştır:

8. *Ve mine'l-mâ'i külle şey'in hayy vr: 14a.*

"İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?" (el-Enbiyâ/30).

Cihan Şah, çiçeklerle bezenmiş bahçede gezinirken insanoğlunun hayat macerasını düşünür:

9. *Ünzur ilâ âsâri rahmeti'llâhi keyfe yuhyi'l-arða ba'de mevthâ vr: 25a.*

"Allah'ın rahmetinin izlerine bak: Ölü toprağa nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O'dur. O'nun her şeye gücü yeter." (el-Rûm/50).

Cihan Şah, kuşların piri olan Murg Şah ile tanışır. Murg Şah, şehzadeye ölümün kaçınılmaz bir hadise olduğunu dile getirir:

10. *Eynemâ tekûnû yudrikkümü'l-mevte velev küntüm fî bürûcin müşeyyedetin vr: 26a.*

“Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa Bu Allah’tan derler, başlarına bir kötülük gelince de bu senden derler. Hepsi Allah’tandır de. Ne oldu bu topluluğa ki bir türlü söyleneni anlayamıyorlar.” (el-Nisâ/78).

Cihan Şah, Murg Şah’ın oturduğu sarayın güzelliği karşısında büyülenmiştir:

11. *Lem yühlaq mislühâ fî'l-bilâdi vr: 27b.*

“Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem’e.” (el-Fecr/8).

Murg Şah, kendisinin Hz. Süleyman aleyhisselam devrinden bu yana yaşadığını dile getirir:

12. *Rabbîgfîrlî ve heblî mülken lâ yenbağî li-ehadi min ba'di inneke ente'l-vehhâb vr: 28a.*

“Rabbim dedi, Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlanlık ver bana. Lütfu sınırsız olan yalnız sensin. Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı, bina kuran ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları ve zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları onun buyruğuna verdik.” (el-Sad/35).

Yazar, hikâye içerisinde araya girerek Allah’ın her şeye gücünün yettiğini belirtmiştir:

13. *Fa'âlü'l-mâ yürîd vr: 28b.*

“Çok bağışlayan, sevgisi geniş, arşın sahibi, şanı yüce ve dilediğini yapan yalnız O’dur.” (el-Burûc/16)

Hikâyede *Necm* suresindeki bir ayet-i kerimeye telmihte bulunulmuştur:

14. *Kâbe kavseyn vr: 29a*

“Öyle ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu.” (el-Necm/9)

Yazar, eserinde her canlının bir gün mutlaka öleceği düşüncesini ayet-i kerime ile desteklemiştir:

15. *Küllü nefsin zâikatü'l-mevt vr: 29a/68b.*

“Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz.” (el-Ankebut/57).

Hikâyenin içerisinde yer alan bu beyitte Cihan Şah, etrafında

olan insanların ölümünü müşahede eder ve düşünür. Yazar, bu duruma telmihen *Bakara* suresindeki ayet-i kerimeden istifade etmiştir:

16. *İnnâ ileyhi râci'ûn vr: 37a.*

"Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz derler." (el-*Bakara*/156).

Taymûs Şah, ateşperest olan Keyfal Şah ile mücadele etmektedir. Müellif, savaş ile ilgili ayet-i kerimeden iktibas yapmıştır:

17. *Naşrun mina'llâhi ve fetħun karîb vr: 45b.*

"Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele." (el-*Saf*/13).

Taymus Şah, kâfirlerle olan mücadelesinde Hz. Allah'tan yardım dilemektedir:

18. *Ve inne cundenâ lehümü'l-gâlibûn vr: 45b.*

"Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak." (el-*Saffât*/173).

19. *Uktulü'l-üşrikîne ħaysü vecedtüm vr: 45b.*

"Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır." (el-*Tevbe*/5).

20. *İnna'llâhe yuħıbbü'l-lezîne yükâtilüne fi sebîlihi şaffen kennehüm bünyânün merşûş vr: 48a.*

"Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar hâlinde çarpışanları sever. (el-*Saf*/4).

2. Hadisler

Hadis, "Hz. Muhammed'in söz ve davranışları" olarak tanımlanır (Türkçe Sözlük, 2019: 1023). "Hz. Peygamber, kendisine ilahi vahiyle bildirilen Kur'an-ı Kerim'i tebliğ etmiş; aynı zamanda bütün fiil ve sözleriyle Müslümanlara her alanda ışık tutmuş, örnek olmuştur" (Yeniterzi, 1993: 142). "Peygamberimizin sözlerine hadîs-i kavî, işlerine de hadîs-i fi'lî denir. Hadislerin bir diğer çeşidi, değerlisi, manası vahiy yoluyla Peygamberimize ilham edilen hadistir ki Hadîs-i Kudsî adıyla bilinir (Pala, 2014: 183).

Taşlıcalı Yahyâ'dan:

Nakl idüp bu kelâmı didi Nebî

“*Sebekat rahmeti ‘alâ gazabî*” (Levend, 107: 107)

Örneğin Taşlıcalı Yahya'nın bu beyti kudsî hadistir. Manası, “benim rahmetim gazabımı geçti.”

“Doğrudan Hz. Muhammed’e nispet edilen söz ve fillere bir terim olarak hadis denilmiş bizzat Hz. Muhammed hadis kelimesini kullanarak bu sözün ıstılah olarak kabul edilmesi prensibini ortaya koymuştur.” (Kandemir, 1986: 1-3).

Alî, hikâyenin baş kısmında Hz. Peygamber hakkında söylenen meşhur bir kudsî hadisle hikâyeye giriş yapmıştır:

1. *Levlâk vr: 1b/2a.*

“Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ey Muhammed), felekleri yaratmazdım” (Yılmaz, 2013: 456).

Taymûs Şah, hikâyede uzun bir müddet çocuk hasretiyle yanmaktadır. Padişahın hizmetinde bulunan müneccimler, Taymus Şah’a fakirlere sadaka vermesini telkin etmişlerdir:

2. *Es-şadağa türeddü’l-belâ ve tezîdü’l-‘ömr vr: 8b.*

“Sadaka belayı def eder ve ömrü uzatır” (Yılmaz, 2013: 594).

Taymûs Şah, oğlunun kaybolmasıyla derin bir üzüntü duymaktadır. Bunun üzerine müellif araya girerek bir hadisi iktibas etmektedir:

3. *Küllüküm râ’in ve küllüküm mes’ûlün’an ra’iyyetihi vr: 46a.*

“Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüz sürüden mesulsünüz” (Yılmaz, 2013: 387).

Cihan Şah, Şemse Banu'nun ayrılığıyla üzülmemektedir. Yazar, âşık olup iffetini koruyarak ölenlerin uhrevi mükâfat olarak şehitlik mertebesini kazanacağını ifade etmiştir:

4. *Men mâte mine’l-‘aşkı fekad mâte şehîdâ vr: 62b.*

“Aşkını gizleyip iffetini muhafaza ederek ölen şehittir.”

3. Arapça İbareler

1. *Men lehu’l-‘izze ve’ş-şeref ‘aleyhi efdalü’t-tahıyyati ve’t-tuḥef vr: 1b.*

"En yüce selam ve hediyeler şeref ve izzet sahibi."

2. *Rûhî fedâke vr: 2a.*

"*Fedâke ebî ve ümmî yâ Resulallah*" cümlesinin kısa hâlidir. "Anam babam sana feda olsun yâ Resulallah" anlamındadır.

3. *Hel min mübâriz vr: 2a.*

"Karşıma çıkacak bir er, yiğit savaşçı var mı?"

4. *Rıdvânullâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'în vr: 2a.*

"Allah onların hepsinden razı olsun."

5. *Lâ-zâlet şümûs-ı şevkete tâli'aten min me'tâlî'i'd-devleti ve'l-iclâl vr: 2b.*

"Devlet ve iclal matlaından doğan sultanın gücünün güneşleri son bulmasın."

6. *Ĥalledallâhu şevketehu ilâ intihâ'i'd-devrân vr: 4b.*

"Hz. Allah, hükümdarlığını ebedi kılsın."

7. *İnne şemsin fî hilâlin taĥte bedrin ĥad bedâ vr: 7b.*

"Hilâlin içinden, dolunayın altından bir güneş doğdu."

8. *Ceryu'r-riyâĥi leyse kemâ teştahi's-süfun vr: 10b.*

"Rüzgâr ne taraftan eserse essin gemi yönünü alır, rüzgârların esmesi gemilerin isteğine göre değildir."

9. *Yâ mucîbe'l-muztarrîn vr: 10b.*

"Ey zorda kalmışların dualarına karşılık veren!.."

10. *Vâ-veyletâĥ vr: 11a.*

"Eyvahlar olsun!"

11. *Leyse fî'd-dâri ġayri nâ-deyyâr vr: 16a.*

"Evdeki ev sahibinden başkası değildir."

12. *Şerefü'l-mekân bi'l-mekân vr: 16b*

"Mekânın şerefi oturan iledir."

13. *Lâ ĥavle velâ kuvvete illâ bi'llâĥ vr: 23b.*

"Yetki ve kuvvet yalnız Allah'ındır."

14. *Mâ-lâ 'ayn ra'ti velâ üznü sem'at vr: 25a.*

"(Allah sevdiği kuluna) gözün görmediği kulağın duymadığı nimetleri öbür dünyada verecektir."

15. *Vemâ ĥazarî ta'âm vr: 26b.*

“Yemek hazır olduktan sonra.”

16. *Ennâse harîşun ‘alâ mâ mûni‘a vr: 26b.*

“İnsanoğlu kendisine yasak olan şeyleri daha hırslı şekilde elde etmek ister.”

17. *El-fâlû ‘alâmâ cerâ vr: 36a.*

“İşler tam da umdukları gibi; geçen bir hadise üzerine fal açmak.”

18. *Mâlâ ‘ayn rû’yet vr: 42b.*

“Gözlerin görmediği.”

19. *‘Aleyke ‘avni’llâhi Te‘âlâ vr: 49a.*

Yüce Allah’ın yardımı senin üzerine olsun!”

20. *El-‘uhdetü ‘ale’r-râvîve’l-‘ilmü ‘inde’llâh vr: 68b.*

“Mesuliyet rivayet edenin üzerine (olsun)... Doğrusunu Allah bilir.”

4. Atasözü ve Deyimler

Atasözü “uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, demeç, mesel, sav, darbı mesel” olarak tanımlanabilir (Türkçe Sözlük, 2019: 180). Metinde yedi adet atasözü tespit edilmiştir. Eserde yer alan atasözleri şu şekildedir:

Akıllı kişi ateş ile oynamaz: “Âkil itmez âteş ile ma‘reke.” **vr: 21a.**

Sabrın sonu selamettir: “Şiddetlere şabr eyle ki miftâh ferecdir.” **vr: 21b.**

Âşık, âlemi kör, dört yanını duvar sanır: “Aşk bir pâd-şâhdır ki bir kerre kişver-i vücûda kadem başdıktan sonra her ne var ise gâret idüp hükmini icrâ ider” **vr: 33a.**

Sabreden derviş, muradına ermiş: “Şabrda çok hâlet ve ‘âkıbetinde sa‘âdet ü selâm emr-i muğarrerdur.” **vr: 34b.**

Merdiven, ayak ayak çıkılır: “Nerd-bâna ayak ayak çıkılır.” **vr: 34b.**

Kâbe’de edilen dua reddolunmaz: “Her ne du‘â ki eylesen Ka‘be’de müstecâb olur.” **vr: 52a.**

Âşığa Bağdat Irak gelmez: “Âşık’a Bağdâd uzak degil.” **vr: 59a.**

Deyim, “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü

bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” olarak tanımlanabilir (Türkçe Sözlük, 2019: 651). Eserde yirmi adet deyim tespit edilmiştir. Tespit edilen bu deyimlerin Türkçe karşılıkları şu şekildedir:

Canını ve başını feda etmek: “Baş ve cânlarını fedâ kı lup.” **vr: 2a.**

Şehadet şerbetinden içmek: “Câm-ı şehâdet nûş idüp.” **vr: 2a.**

Kul, günahsız olmaz: “Kul bî-günâh olmaz.” **vr: 2b.**

İlahi takdir meydana gelir: “Muqadderât-ı ilâhî gelür zuhûr eyler.” **vr: 6a.**

Gurbet diyarında insanın başına çeşitli durumlar gelir: “Kişinin başına gurbet diyârında neler gelmez?” **vr: 7b.**

Canından vazgeçmek: “Cânlarından el yuyup.” **vr: 10b.**

Başına toprak saçmak: “Başlarına hâk saçup.” **vr: 11a.**

Derin bir ah çekmek: “Medd-i âh çeküp.” **vr: 11a.**

Aklını kaybetmek: “Aqlın zâyî' itdi.” **vr: 11a.**

Aklı başına gelmek: “Aqlın başına getürdiler.” **vr: 11b.**

Gözden kanlı yaş gelmek: “Gözlerinden yaş yerine kan ağıdırlardı.” **vr: 12a.**

Gönül eğlendirmek: “Gönlin eglerdi.” **vr: 12b.**

Gönül kırmak ve ciğer dağlamak: “Gönül şikeste, ciger pâre pâre...” **vr: 17a.**

Korkudan ödü patlamak: “Havflarından zehrelkeri çâk olurdu.” **vr: 18a.**

Başına çalmak: “Başına çalsun.” **vr: 20a.**

İçine korku düşmek: “Derûnına havf 'ârîz olup.” **vr: 22b.**

Dehşetten parmak ısırarak: “Dehşetinden engüş-ber-dehân idüp parmağın ışırdı.” **vr: 25b.**

Ah söylemek: “Âh söylemek.” **vr: 26b.**

Toprak ile yerle bir olmak: “Hâk ile yeksân it.” **vr: 58b.**

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı müelliflerinin beslendiği ana kaynaklardan birisi de Kur'an-ı Kerim'dir. Şairler kaleme aldıkları

eserlerindeki anlamı kuvvetlendirmek ve onu güzelleştirmek için ayet-i kerimelerden hadis-i şeriflerden ve Arapça vecizelerden istifade etmişlerdir. Alî, 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başında manzum-mensur karışık hâlde kaleme aldığı *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* adlı eserinde ağırlıklı olarak lafzî iktibastan yararlanmıştır. Hikâye içerisinde yirmi adet ayet, dört adet hadis ve yirmi adet Arapça ibare kullanıldığı görülmektedir. Metinde yer alan ayet-i kerime, hadis-i şerif ve Arapça ibarelerin olayın akışına uygun bir şekilde verildiği tespit edilmiştir. Hikâye içerisinde yer alan ayet-i kerime ve hadis-i şerifler müellifin dinî bilgisini göstermesi bakımından önemlidir. Alî, hikâye içerisinde (İsrâ/111, Nebe/11, Sad/23, Tevbe/111, İsrâ/70, Kehf/23, Muhammed/15, Enbiyâ/30, Rûm/50, Nisâ/78, Fecr/8, Sad/35, Burûc/16, Necm/9, Ankebut/57, Bakara/156, Saf/13, Saffât/173, Tevbe/5, Saf/4) olayların akışına uygun olarak ayet-i kerimelerden istifade etmiştir. Hikâyede çeşitli vesilelerle anılan hadislerin bir kısmı sahih, bir kısmı mevzu hadislerdir. “*Aşkını gizleyip iffetini muhafaza ederek ölen şehittir*” mealindeki cümle, mevzu olduğu belirtilen hadisler için bir örnek olarak gösterilebilir. Birçok tarihî-edebeî eserde görülen ve “*Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ey Muhammed), gökleri yaratmazdım!*” manasına gelen hadis ise kudsî hadis olarak görülmektedir. *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*'de yer alan ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler, Arapça ibareler göz önüne alınıp incelendiğinde Alî'nin iyi bir derecede İslamî bilgisinin olduğu görülecektir. Hikâyede yer alan atasözü ve deyimler ise Türk millî kültürünü ve Türk dilini yansıtmaları bakımından önemlidir.

Kaynakça

Coşkun, Menderes (2014). *Sözün Büyüsü Edebeî Sanatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Daşdemir, Özkan; Babür Yusuf (2015). *Cihan Şah ile Şemsiyye Hikâyesi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.

<https://Kuran.Diyaret.Gov.Tr/Tefsir/Sure>.

Kandemir, M. Yaşar, (1986). *Mevzû Hadisler, Menşei Ve Tanıma*

- Yolları Tenkidi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kocatürk, V. Mahir (1950). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Edebiyat Yayınları.
- Levend, A. Sırrı (2017). *Divan Edebiyatı Kelimeler Ve Remizler Mazmunlar Ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ödeyici, Özer (2019). *Eski Türk Edebiyatı Alıştırma Kitabı (Edebî Sanatlar ve Şiir Tahlili)*. İstanbul: Kut Yayınları.
- Pala, İskender (2014). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2019). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yeniterzi, Emine (1993). *Divan Şiirinde Na'at*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayetler ve Hadisler*. İstanbul: Kesit Yayınları.